

İSTANBUL RUMCASI

KORNİLİA ÇEVİK BAYVERTYAN*

“İstanbul Rumcası”,¹ Rumların,² Osmanlılar, Batılılar, Levantenler ve Musevîlerle, yani Anadolu’da asırlarca bir arada yaşamış halklarla ürettiği ortak yaşam kültürünün sonucu olarak var olmuştur. Bu dil, İstanbul Rumlarının lehçe kelime hazinesi ile telaffuzu açısından “özeldir” ve Yunanistan’da konuşulan dilden farklıdır.³ Çok kültürlülük ortamında gelişen “İstanbul Rumcası”nın, etkilediği ve etkilendiği diller açısından kozmopolit öğeler taşıması kaçınılmazdır. Ancak bilimsel olarak da kabul edilmiştir ki bu durum, sağlam temelleri olan dile zenginlik katmıştır.

Rumların, tarihsel gelişimlerinin bir sonucu olarak, “Rum dilinin tarihsel gelişim süreçleri”ni de gözlemleyebiliriz. İstanbul’un fethinden (1453) sonraki dönemde, Osmanlı yönetimi İstanbul’u Müslüman ve Hristiyan nüfusun katkılarıyla güçlendirmek istemiştir. Bu açıdan fetihten sonraki dönemde İstanbul’un Rum akınına uğraması rastlantı değildir. Yunanistan’ın kuruluşundan itibaren de (1831), İstanbul -Atina’dan sonra- millî merkezlerden biri sayılmıştır. Çünkü burada Ortodoksluğun başı -Rum Patrikhanesi ve Rum patriği- bulunmaktadır ve Osmanlı himayesindeki Rumlar, Helen kültürünü bu topraklarda üretmekte ve sürdürmektedirler. İstanbul’un Rum nüfusu, bu dönemde, Yunan toplumunda hâkim olan tüm ideolojik-sosyal ve politik akımlardan etkilenmektedir.⁴

1925 mübadelesine kadar İstanbul, Helenlerin, en büyük kültürel merkezi hâline gelmiştir. XVIII ve XIX. yüzyılda, Rumlar genel nüfusun üçte birini oluştururken, XX. yüzyıl başlarında 200.000 kişiye ulaşırlar. Koloniler hâlinde ve umumiyetle kökenlerine göre İstanbul’un çeşitli semtlerine dağılırlar: Oniki Adalılar Galata’ya, Sakız ve Peloponezliler Tatavla-Kurtuluş’a, Epir’den gelenler Aya Yorgi-Edirnekapı’ya, Midilliler Kumkapı’ya, Kapadokya-Karamanlılar Samatya’ya, İstanbullular da Fener civarına yerleşmişlerdir.⁵

Dolayısı ile yukarıda bahsi geçen yerleşim merkezlerinde, o yörelerde konuşulan Rumcanın etkisi görülmektedir. Patrikhane bir üst kurum olarak, günümüze kadar uzanacak eski yazı dili geleneğine uygun, özel kilise dilini geliştirerek, bu dilin tüm etkilere karşı korunmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda, konuya açıklık kazandırmak açısından, Helence-Rumcanın başlangıçtan günümüze dek nasıl bir değişim gösterdiği konusuna kısaca değinmek gerekir. Batılılar, tarihleri ile girdikleri hesaplaşma sonucunda, halk dilini resmîleştirdiler. Bu gelişme, İtalyanlar için 1300’lü, Almanlar ve Fransızlar için 1500’lü yıllarda vuku bulmuş olup feodalizmin gerilemesi dönemlerine rastlar. Çok sonraları, Yunanistan’da da “dil meselesi”, Çağdaş Yunan akımı ve temsilcilerinin arayışları neticesinde bir mesele hâlini alır. Halkın konuştuğu konuşma dili ile eğitim almış seçkin çevrelerinin yazı dili olarak kullandığı *katharevusa*⁶ ve bu iki kesimin, hangi dilin resmî dil ve eğitim dili olarak kabul edilmesi gerektiğine ilişkin tartışma ve kavgaları, Yunan toplumunu yaklaşık iki asır devam edecek bir kaosa sürükler. 1750-1821 yılları arasında, Helen dilini, a) *arkhaistik* (Eski Çağ Helen dili), b) *mesi odos-orta yol* (*katharevusa*), ve c) *dimotiki-*

* İstanbul Üniversitesi

1 *Rumca*: Bugün, Yunanistan sınırları dışında Müslüman ülkelerde yaşayan Yunan asıllı kimselerin konuştuğu dil.

2 “Türkiye’deki Rum cemaati XIX. yüzyıl sonlarından itibaren birkaç etnik kökenden insanların oluşturduğu, ama Helenlik kimliğinin Ortodoksluk kadar kuvvetli olduğu bir ulusal azınlıktır. Lozan Antlaşması’nda dinî bir azınlık olarak tanımlansalar bile Türkiye Rumları fiiliyatta ulusal bir azınlıktır. Rumların büyük bir bölümü kendilerini birçok bakımdan Yunanistan’ı Yunanlılardan farklı olarak görsele bile, yine de onları soydaş olarak kabul ederler. Kendi cemaatlerini de Helen ulusunun bir parçası olarak görürler.” Dimostenis Yağcıoğlu, “The Rums’ Saçmalığı”, *Azınlıkça*, 2009, sy. 44.

3 Benzer şekilde Türkçe içinde aynı coğrafyada yaşamış diğer halklar ve dilleri ile etkileşimi söz konusudur.

4 Kornilia Çevik Bayvertyan, *To Zitima tis Glossas stin Konstantinupoli-Logos kai*

Antilogos stin Efimerida Tahidromos (1898-1908) [İstanbul’da Dil Meselesi/Tahidromos Gazetesinde Tez ve Antitezler (1898-1908)], Atina 2012.

5 Herkül Millas, *İstoria tis Ellinikis Glossas* [Yunan Dil Tarihi, İstanbul Lehçesi], Atina 1999, s. 204-205.

6 *Katharevusa*: Arkaistik dilin basitleştirilmiş hali.

halk dili, olarak anılacak farklı varyasyonlarda görürüz. Her bir dil akımının ayrı edebiyatı ve temsilcileri bulunmaktadır.⁷

Genel olarak İstanbul aristokrasisi *katharevusa* dilini eğitim dili olarak savunmuşsa da, âlimlerin bir kısmı *dimotiki*⁸ saflarında yer almışlardır. Halkın kullandığı lehçe, XIX. yüzyıl sonlarında -özellikle de kelime dağarcığı açısından- Türkçenin ve Batı dillerinden, Fransızca ve İtalyancanın katılımı ile gelişmiştir.

Türkçe ve Rumcanın birbirleri ile etkileşimleri konusu incelendiğinde, öncelikle Rumcanın Türkçeyi kelime dağarcığı açısından etkilediği gözlemlenmektedir. Rumcanın, Türk kültürü ve halk diline etkilerinin sonuçlarını ilk olarak, Balkan dilleri araştırmacısı G. Meyer (1893) ve Türkolog A. Tietze (1955 ve sonrası) incelemiştir. Rumcanın etki alanı büyük bir coğrafyayı kapsamaktadır ve bazı Rumca kelimeler hemen hemen bütün Türkiye’de yaygındır, bazılarıysa sınırlı bir bölgeyi etkilemiştir. Örneğin Küçük Asya (Anadolu) sahillerinde denizciliği ve balıkçılığı ilgilendiren sözcük dağarcığına rastlanmaktadır. Türkçeye Rumcanın etkisiyle geçmiş kelimeler, uzmanlarca kolaylıkla saptanır çünkü bu kelimeler morfolojik olarak, Rumcanın ses uyumu özelliklerini gösterirler.⁹

“İstanbul Rumcası” gramer özellikleri açısından Yunanistan’da kullanılan dilden farklılıklar gösterir: 1) Bazı fiillerin nesnesi farklı olarak uygulanır. 2) b, d, g, sessizlerinin farklı seslendirilmesi, l, ç ve c seslerinin de kalın, Türkçe okunuşlarına yakın bir şekilde telaffuzu söz konusudur. 3) Rumcanın Türkçe ile etkileşiminden dolayı,

⁷ Konuşma dili temsilcileri olarak, Rigas’ı (1757-1798), Dimitrios Katarcis’i (1730-1807), Grigorios Konstandas’ı (1758-1844), Athanasios Hristopoulos’u (1772-1847), Ioannes Vilaras’ı (1771-1823) sayabiliriz. Adamandios Korais (1748-1835), konuşma dilinin savunucusu olarak, çalışmaları ve eseri ile neo-Helen filolojisine katkıda bulunan ve çığır açmış önemli isimlerdendir. Korais’e göre, dilde “orta yol” izlenmeli idi. Bunla ifade etmek istenen, Fenerliler ekolünün ve Patrikhane’nin temsilcisi olduğu arkaik dilin aşırılıklarından kaçınmak fakat bununla birlikte aynı dil geleneğini sürdürmektir (bkz. K.Th. Dimaras, *Neollinikos Diafotismos* [Çağdaş Yunan Aydınlanması], Atina 1938).

⁸ Halk dili (*dimotiki*): Yunancanın, basit ve arkaik-eski Helen dilinin gelişmiş hâli olan, sözlü iletişimde konuşma dili şeklinde hayata geçmiş, eski dilin ve *katharevusa* dilinin “cahil dili” olarak niteledikleri ve onaylamadıkları, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında yaklaşık iki asır sürüp 1976’da Yunanistan’ın resmî dili olarak kabul edilen ancak büyük toplumsal kavgalara zemin hazırlamış “Rumca”. Halk dilinde eğitim: Eğitimin halk dilinde sağlanması, *dimotikin*in ve halk edebiyatı geleneğinin ders olarak okul müfredatına katılması. Bkz. Bayvertyan, *To Zitima tis Glossas stin Konstantinupoli*.

⁹ Haralambos Simyonidis, *İstoria tis Ellinikis Glossas* [Yunan Dil Tarihi, Yunanca-Türkçe Dil Etkileşimi], Atina 1999, s. 176-177.

Türkçe gramerdeki gibi, fiilin sona gelmesi durumuna rastlanır.

Rumcaya geçmiş ilk Türkçe kelimeler, fetih tarihçilerinin eserlerinde tespit edilir ve bunlar genellikle yer isimleridir. 1830’da Yunan Devleti’nin kuruluşundan sonra, Yunanistan’da konuşulan dilin Türkçe kelimelerden büyük ölçüde arındığı görülmektedir. Bugün Yunanistan’da kullanılan Yunan dilinde Türkçe etkileşimden kalanlar şunlardır: a) Yemek kültürü ile ilgili kelimeler: köfte, imambayıldı, kadayıf, gibi kelimeler ki bunlara bütün Balkanlar’da rastlamak mümkündür; b) Anadolu kültürünü ilgilendiren kelimeler: cami, derviş, nargile, minder vb. gibi.

Pontus ve Kapadokya Rumcası gibi yerel diyalektlerde, Türkçe kelimelerin arttığı görülür. Bazı Küçük Asya Rum halkları, Kayseri ve Konya gibi bölgelerde dönemin şartları gereği Türkçe konuşmak zorunda kaldığından, Rumca bu bölgelerde konuşulmamış fakat Rumların dinsel kimlikleri korunmuştur. Bu nüfus için, XVI. yüzyıldan itibaren yüzlerce dinsel yayın, bugün “Karamanlıca” olarak bilinen ve Rum alfabesi ile yayınlanmış Türkçedir.

Ayrıca “İstanbul Rumcası”nda, bazı Türkçe kelimeler, anlamları bakımından Rumca karşılıklarından daha çok tercih edilmişlerdir:

ayşekadın fasulye, akide, akşamcılık, aktarma, aldırma, alçı, adet, antikacı, aptal, aralık, azmak, aydınlık, badanacı, balıketi, banka, basma, battaniye, bayır, becerikli, bilet, biletçi, binmek, bohça, borsa, bunak, börek, canım, cici, ciğerim, cüce, çayır, çalı fasulyesi, çam, çanak-çömlek, çançan, çardak, çatana, çımacı, çokbilmiş, çorbacı, çocuk, çökmek, dalmak, dereotu, dolma, dolmuş, drahoma, düdüklü, dut, ergen, fatura, fiyaka, heves, hafif, haki, han, havuz, hayırsız, hizmet, ikinci, işkembe, kapucu, karakol, karnıyarık, kart, karyola, kasap, kase, kaysı, kepaze, kepenk, kibar, kına, kıtır, kocaman, kok kömürü, kudurmak, kunduracı, kuyumcu, kütük, lale, leblebi, leş, lokanta, loca, mahalle, makara, malebi, mavi, mezelik, mısır, minder, miskin, motor, muameleci, muhtar, musluk, nalet, nane, nikah, nüfus, palavra, pasaport, patırdı, patlıcan, perde, perçem, peşkir, pişman, rende, rüşvet, saka, saloz, sapa, sara, sarılık, sedye, senet, serseri, sefertası, sigorta, simit, sütçü, şaşmak, şipşak, şişko, tamah, tapon, tapu, tepeleme, tembel, top, uydurma, virane, yavrum, zor, yoğurtçu vs.¹⁰

¹⁰ Maria Harisiadu, *Kath’Hmas Anatoli, Ta Politika* [Anadolu’muz, İstanbul Rumcası],

Aynı şekilde “İstanbul Rumcası”nda yer etmiş deyimler, genellikle Türkçe deyimlerin çevirisi şeklinde, dilde yerini almışlardır. Örneğin turp gibi olmak, telefon açmak, sigara içmek, para yatırmak, saat ifadeleri -yarım, çeyrek-, açık film, yerliler -Türkler-, ne biçim şey, gibi deyimler, Yunanca karşılıkları olmalarına rağmen yalnızca Türkiye Rumlarınca, Türkçede kullanıldıkları şekil ve anlamlarında olduğu gibi kullanılmaktadırlar.¹¹

Türkçe ve Rumca etkileşimin bir sonucu da, güncel Türkçede kullanılan argo kelimelerdir: Örneğin, izmarid (balık)-sigara izmaridi, ispinoz (kuş)-geveze, anafor (bahşedilmiş)-caba, kumaş, davacıs (davacı)-pezevenk, rüşvet, hayvan vs.

Son yıllarda Yunanistan’da Türkçe, Türkiye’de de Yunanca öğrenenlerin sayısındaki artış her iki dilde kaynak kitapların, sözcüklerin ve tercüme eserlerin hızla yayımlanmasına yol açmıştır. Örneğin Herkül Millas’ın, *Türkçe-Yunanca Ortak Kelimeler, Deyimler ve Atasözleri (Yunanca Okunuşlarıyla)*¹² adlı çalışması, 4.700’den fazla Türkçe ve Yunanca ortak kelime ve 1.275 ortak deyim ve atasözünden oluşan çok değerli bir eserdir.

Ancak “İstanbul Rumcası” söz konusu olduğunda, dil etkileşimi, diğer dilleri de kapsayacak şekilde büyüyerek devam eder. Bazı İtalyanca ve Fransızca kökenli kelimeler de, İstanbul’da yaşayan Levanten asıllı halkların kullandığı birçok kelime ile birlikte Rumcada etkili olmuştur ve hâlâ kullanılmaktadırlar.

Fransız etkisinden Rumcaya katılan Fransızca kökenli kelimeler: abajur, antre, apartman, asit borik, bere, bisiklet, depo, ekose, fötr (şapka), gişe, jurfiks, kasa, kasiyer, kürdan, konfor, konje, koridor, lizöz, pardösü, pasaj, santimetre, soket, şofben, tansiyon, triko, vandöz vs. gibi daha birçok kelimedir. Aynı şekilde Levantenlerin etkisinden Rumcaya geçmiş kelimelere örnek olarak: ampul, artist, biskoto, garanti, iskonto, kabare, kapetanos, maron, okazion, porta, rapor, skala, vazo vs. olarak sayılabilir.

Tabii tarihsel süreç içerisinde, “değişim” kaçınılmazdır. Günümüz “Rumcasına” bu açıdan bakıldığında, yaklaşık son yirmi yıldır, İstanbul Rum azınlığının (ayakta kalma adına sürdürdüğü) önemli bir demografik değişim içerisinde bulunduğu gözlenmektedir.¹³ Hatay’dan İstanbul’a yerleşen ve

büyük ölçüde anadili Arapça olan Ortodokslar, şehirdeki Rum cemaatine entegre olmaya çalışmaktadırlar. Bu demografik gelişmenin cemaatin etnik ve ulusal karakterini ne şekilde etkileyeceğini gelecekte göreceğiz. Ancak dil açısından olumsuz etkileri kaçınılmaz olup yeni kuşak Rumların kendilerine sunulan kısıtlı olanaklar içerisinde her geçen yıl katlanarak büyümektedir. Bu duruma anadilde eğitim yapan azınlık Rum okullarındaki şartlar da eklendiğinde,¹⁴ dilde kayıp gündün güne büyümektedir. Ayrıca son döneme kadar, okul kitaplarında yaşanan kısıtlılık da bu durumu olumsuz yönde etkilemiştir. Şöyle ki, (mütekabiliyet gereğince) artık Yunanistan’dan, Bakanlığın yolladığı dil kitapları, düzey olarak, azınlık okulları öğrencilerinin dil seviyesinin çok üzerindedir. Bu duruma önlem olarak “yuva öncesi eğitime” ağırlık verilmiştir. Ayrıca ilkokulun ilk üç sınıfında Rumca dersi ile ilgili olarak paralel eğitim¹⁵ sağlanmaktadır. Ancak bu çözümler dil eğitimine yardımcı olmakla birlikte gerçek anlamda bir eğitim seferberliği için yeterli olamamaktadır.

Rum edebiyatının, 1940’lı ve 1950’li yıllardaki hareketli dönemi, Panayot Abacı’nın *Pirsos* (Meşale), Aleksandros Hatzopoulos’un *Tehni* dergileri, Aleksandros Baras, Petros Hronas, Haralambos Vayios, Kostas Yerasimu, Mario Vitti, Mayia Drosu, Al. Alyannaki, Ar. Klodia, D. Papakonstandinu, Menelaos Mavridis vs. ile temsil edilmiştir.

Günümüz Rumları da, İstanbul ve Yunanistan’da, Yunan dilinde veya Türkçe olarak, Rum toplumu ve kültürünü ilgilendiren çalışmalara imza atmışlardır. Bunlar arasında roman, hikâye, şiir, çeviri, araştırma, sanat tarihi, mutfak kültürü ve ayrıca -ruhban sınıfı mensuplarına ait dinsel içerikli yayımlar-, altı çizilmesi gereken bireysel çaba ve başarıların ürünüdür.

Genç araştırmacı ve akademisyenlerden müteşekkil bir ekip tarafından 2012 yılında kurulan İstos Yayınları, yaklaşık elli sene sonra, İstanbul’da kurulan ilk Rum yayınevidir. İstos, günümüz Rumlarının veya Rumlarla ilgili roman, çeviri ve araştırma türünde yayınlarına yer vererek, İstanbul Rum kültür hayatını canlandırma amacı ile faaliyet göstermektedir.

Son olarak dile ve gelişimine katkıları açısından gazetelerin önemine değinmek istiyorum.

Atina 1907.

¹¹ Harisiadu, *Kath’Hmas Anatoli*.

¹² İstanbul 2012.

¹³ İstanbul’daki Rum nüfus yaklaşık 4.000 kişidir (Bu sayıya Arap Ortodokslar da dâhildir).

¹⁴ Azınlık Rum okullarında Rumca ders saatleri, haftada ortalama beş saate düşmüştür. Oysa otuz-kırk yıl öncesi ders saatleri altı ile sekiz arasında (seçmeli derslerle birlikte) olmuştur.

¹⁵ Dil derslerinde zayıf öğrenciler farklı bir sınıfta okutulmakta, böylelikle öğrencilere dil ihtiyaçları doğrultusunda eğitim verilmektedir.

Bugün İstanbul'da, *Apoyevmatini* ve *İho* gazeteleri, Rum azınlık gazeteciliğini temsil etmektedirler. *Apoyevmatini* gazetesi müdürü Mihalis Vasiliadis, 2012'de ekonomik problemlerden dolayı gazetesinin kapanacağını ilan ederek, kamuoyunun desteği ile gazetesinin sürekliliğini sağlamışsa da, İstanbul Rum azınlığı için demografik koşullar değişmedikçe, bu tehdit hâlâ devam etmektedir.

Rum cemaati ve dili "İstanbul Rumcası", dönemin şartlarına direnerek ayakta kalma çabasındadır. Son yıllardaki olumlu gelişmeler her açıdan gelecek vaat etmekte, "Rum insanı", başta dilini ve okullarını canlı tutacak her imkânı değerlendirmek, geliştirmek ve aynı zamanda dünya ölçülerini model alarak topluma entegre, vizyon sahibi üretken bireyler olarak var olmayı başarmak istemektedir.